

бы не жил, так бы себя не вел, или же он бы (читатель) догадался, узнал, успел, сообразил, сумел что-то лучше, достойнее, успешнее, нежели герой. Восприятие чего-то как комического – своего рода самоутверждение, повышение самооценки. Ведь даже остроумие приносит нам удовольствие именно от того, что мы понимаем, разгадываем его код, ключ, содержание.

Сюжет переходит в трагическую плоскость в тот момент, когда в жизнь четы Товстогузов входят внешние силы и обстоятельства. Нет необходимости повторять многократно отмеченную литературоведами мысль об ограниченности мира четы старосветских помещиков от мира внешнего и вторжении внешних негативных сил первоначально в виде «серенькой кошечки». Замечу лишь, что в данном случае по сути речь идет о распространенном в народной среде предрассудке, связывающем появление у окна кота со скорой смертью кого-то. Гоголь, таким образом, постепенно вводит в комический мир независимые от воли человека (т. е. трагические) обстоятельства, – и предрассудок, с которым не в состоянии справиться психика Пульхерии Ивановны, является первым из них. Вторым трагическим событием является смерть хозяйки поместья. В этой смерти отражается наибольший, онтологического уровня, конфликт – вечное стремление человека к бессмертию и его фактическая смертность. Замыкает трагическую триаду неподвластность Афанасию Ивановичу его собственной памяти: трагическое противоречие между постоянным присутствием в этой памяти Пульхерии Ивановны и ее реальным отсутствием рядом. В отличие от комического, предполагающего дистанцированность читателя от героя, трагическое, напротив, требует глубокой, приводящей порой к катарсису, эмпатии.

Кстати, в том пространстве, которое зависит от личного выбора человека, может быть комична даже тема смерти. Упомянутый рассказчиком молодой человек, неудачно дважды пытающийся покончить с собой из-за неожиданной смерти возлюбленной, через год как ни в чем не бывало играет в карты в присутствии своей молодой жены (вероятно, любимой им). И этот контраст между былым отчаянием и полным удовлетворением уже через год также несколько комичен, ибо невольно вызывает ироническое отношение к былым страданиям, которые, как оказалось, легко излечимы сравнительно недолгим временем.

Диалектика комического и трагического проявляется в том, что поводом к любовно ироничному рассказу о жизни и судьбе четы старосветских помещиков послужили трагические обстоятельства, их смерть. И именно в рассказанной истории бездетная чета литературных героев обретает свое продолжение, остается в будущих поколениях. И уже это делает их любовь не бесплодной, а трагизм, тем самым, хотя бы частично преодоленным.

Литература

1. Гоголь Н. В. Старосветские помещики // Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: [В 14 т.] / АН СССР; Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). – [М.; Л.]: Изд-во АН СССР, 1937–1952. – Т. 2. – Миргород / Ред. Н. Л. Мещеряков. – 1937. – С. 11–38.
2. Любецкая В. В. Образ любви и присутствие лада в повестях цикла «Миргород» Н. В. Гоголя // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство. – 2013. – Вип. 27, ч. 4. – С. 397–404.

Кравченко Я.П.,

кандидат філологічних наук,
Запорізький національний університет

ІРОНІЯ ЯК СТРАТЕГІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ СТАТІ В РОМАНІ О.ДЕ БАЛЬЗАКА «СТАРА ДІВА»

З точки зору утвердження ідеології статі Оноре де Бальзак цілком традиційний представник своєї доби: у більшості романів відтворює патріархатну модель ґендерних відносин, засновану на беззаперечному домінуванні чоловіка в усіх сферах буття – культурній, соціальній,

інтелектуальній, емоційній. Проте уважне читання творів письменника здатне відкрити імпліцитну дію механізмів підриву усталених ґендерних стереотипів.

Причиною цього стали як зовнішні соціальні фактори, так і внутрішні, пов'язані із становленням Бальзака-письменника. До зовнішніх належить активізація жіночих рухів і урізноманітнення форм жіночої саморепрезентації, зокрема у культурі. Важливою внутрішньою спонукою до змін у зображенні жіночого існування стало усвідомлення Бальзаком надважливої ролі жінки-читачки, споживачки, яка купує книжки і зрештою, творить «моду на Бальзака». Обтяжений важкими борговими зобов'язаннями, письменник вдається до стратегії завоювання жіночої аудиторії шляхом компроментування панівних ідеологем.

Одним з найбільш ефективних підривних механізмів в творах О. де Бальзака є іронія. Метою даної розвідки є встановлення способів руйнування домінуючого ідеологічного дискурсу засобами іронії на прикладі роману О. де Бальзака «Стара діва». Вибір такого об'єкту дослідження обумовлений незвичайною, нехарактерною для письменника, провокативною природою тексту. Твір є, з одного боку, типово бальзаківським, оскільки присвячений темі жіночої маргінальності (самотня, покинута, зраджена, пригнічена героїня присутня майже у кожному творі видатного реаліста). З іншого ж, відрізняється виразною орієнтацією на жіночу рецепцію. Про це свідчить підсилення ролі тілесного, чуттєвого начала (а не соціального, яке, зазвичай, переважає у Бальзака). Саме ця сфера буття репрезентує полеміку письменника із традиційними ідеологемами статі. Фізіологія людини, подана в іронічному висвітленні, чинить руйнівну дію відносно оцінки ґендерних ролей.

Маніфестування іронії як одного з принципів художнього смислотворення відбувається вже в назві твору. Обравши нехарактерний для себе спосіб номінації тексту – ґендерно марковану назву-фразеологізм, що сама по собі є міні-текстом і має складну семантико-тематичну структуру, письменник формує цілком конкретний читацький прогноз-очікування. Адже, вже у часи Бальзака словосполучення «стара діва» мало усталене значення – немолода жінка (більш ніж тридцяти років), що ніколи не була заміжною, не має дітей і зберігає цноту. Ймовірно, обраний заголовок мав актуалізувати у читацькій свідомості цілий спектр додаткових значень – оцінка, прізвисько, лайливе слово. Адже «стара діва» – це позначення не лише фізіологічної особливості, а й психологічного стану жінки, типу її поведінки, а також вираження оцінної характеристики, що демонструє певне ставлення широкого загалу: від співчуття до відвертої зневаги.

Читацькі очікування, окрім того, породжені і попередньою традицією зображення старих дів. Це вже достатньо розроблений літературою образ. У текстах того часу стара діва практично завжди комічний і жалюгідний, але і небезпечний (внаслідок своїх агресивних матримоніальних домагань і пристрасті до лихослів'я) персонаж. Найчастіше цей образ зустрічається в жанрі світської повісті або в комедії. Сам Бальзак вже має подібний досвід зображення старих дів, найяскравіша з них – стара діва Мішоно з роману «Батько Горію» – відчужена від світу, занедбана, лиха, жадібна істота, що втратила ознаки жіночності. Такий спосіб репрезентації стародівочтва цілком суголосний панівному ідеологічному дискурсу, що формує ставлення до самотньої жінки як до маргінальної, неповноцінної істоти.

Однак в сюжеті «Старої діви» Бальзак засобами іронії руйнує стереотипні уявлення. В історії Рози Кормон і трьох її залицяльників відбувається трансформація заданих автором очікувань: від прогнозованого назвою висміювання втрати ознак чуттєвості до їх утвердження.

Іронічна трансформація найперше відбувається на портретному рівні і реалізується в двопланових висловлюваннях, значення яких стає зрозумілим з контексту. Двопланово зображена четвірка головних героїв роману: двоє поважних чоловіків – Шевальє де Валуа і дю Букьє, що сприймають стару діву виключно як заможну спадкоємицю і ігнорують її тілесну природу; сама Роза Кормон, наділена гіперчуттєвістю, однак приречена на вічну цноту, і молодий Атаназ Грансон, єдиний, хто відчуває фізіологічне ваблення до старої діви. Портретні деталі увиразнюють цю двоплановість. Так, у ідеальній аристократичній зовнішності шевальє де Валуа, автор відзначає одну особливість – великий ніс («достойный удивления нос» [1, 278]). Ніс є об'єктом авторської іронії, не викликаючи будь-яких еротичних асоціацій. У фіналі ж ця деталь набуває трагічного

іронічного звучання, адже неможливість Рози Кормон правильно витлумачити цю фізіологічну особливість шевальє зумовлює її фатальну помилку – вибір не того чоловіка і зрештою неможливість мати дітей і взагалі стати жінкою через статеве безсилля свого обранця дю Бюкьє. У зображенні дю Бюкьє підкреслено відсутній фізіологічно-еротичний компонент. Хоча йому усього сорок років, Бальзак не шкодує анти-еротичних деталей: «...приплюснутый нос с волосатыми ноздрями... широкие руки с пучками волос на суставах пальцев и вздутыми синими жилами» [1, 89]. У зображенні третього невдалого претендента на руку Рози Кормон – молодого поета Атаназя Грансона іронія актуалізується не на рівні зовнішності, а у протиріччі між тілесною пристрастю і об'єктом цього надмірного статевого потягу: «В любви двадцатитрехлетнего юноши чувственность занимает большое место! Из чувственного пыла возникает некая призма, сквозь которую глядят на избранницу» [1, 103]. Характеристики старої діви мадмуазель Кормон так само сповнені протиріч. Адже зовнішність її цілком в дусі традиції сприйняття старої діви як жінки, позбавленої зовнішньої привабливості: «... мускулистые ноги с небольшими икрами, выпуклыми и жилистыми, как у матроса... Глаза навывкате, неопределенного цвета, придавали ее круглому лицу, в чертах которого не было никакой одухотворенности, баранье выражение — изумленное и тупое... лоб указывал на такую скудость мысли, когда разум неспособен руководить сердцем». «Подбородок, утроившись, укоротил шею и придавал неповоротливость голове. У Розы Кормон не было морщин, у нее были складки; и шутники уверяли, будто она вынуждена прибегать к детской присыпке, чтобы не воспалялась кожа» [1, 120]. Портрет підсилюється акцентуванням відсутності у героїні жіночого шарму, смаку і будь-яких інтелектуальних здібностей і зацікавлень. Завершує зневажливу характеристику підкреслена жага заміжжя, яка стає причиною комічних непорозумінь і приниження старої діви (епізод із віконтом де Труавілем).

Таким чином, Бальзак віддає данину традиції іронізування над нікчемною старою дівою, яка впродовж тривалого часу формувалася чоловічою ідеологією. Однак двоплановість іронічного висловлювання передбачає паралельне розгортання протилежної лінії смислу. Такою у бальзаківському тексті є лінія реабілітації стародівництва. Тілесна надмірність Рози Кормон, що набуває майже карикатурних рис, має викликати іронічне ставлення читача-чоловіка, натомість у читачок жіночої статі ця характеристика набуває протилежної інтерпретації. Усі троє претендентів виявляються неспроможними відчувати на собі владу жіночої чуттєвості, що розквітає у недосконалому тілі старої діви. Бальзак не приховує тілесного аспекту буття своєї героїні. Це зрештою і сприяє фінальному її піднесенню над персонажами-чоловікам, позбавленими інтересів тіла. Зрештою, стає очевидним, що репрезентована історія є життєвою драмою, зумовленою фізіологією: жінка вийшла за статеву неповноцінність чоловіка (помилковий вибір – трагічна іронія) і, як наслідок помилки, залишилася незайманою до кінця життя. Вона залишається об'єктом іронії, але одночасно підноситься над чоловіками у своєму природному прагненні бути жінкою. Отже, іронія стає антиподом ідеології статі у Бальзака, постає формою репрезентації авторської відповіді на потребу часу - подолання ґендерних стереотипів і завоювання жіночої читачької аудиторії.

Література

1. Бальзак О. де Старая дева / Оноре де Бальзак // Собрание сочинений в пятнадцати томах. – Т. 5. – М. : ГИХЛ, 1952. – С. 70–206.